

Громадянська освіта як фундамент багатовекторності освітнього процесу в межах Болонської системи

Олександр Олійник,
Олена Солошенко,

Гучасні українські реалії, повномасштабна війна з Росією створюють нові пріоритети розвитку держави. Україна була і залишається важливим стратегічним партнером для Європи. Більше того, євроінтеграційні вектори набувають нових викликів та обумовлюють прискорені процеси взаємовпливу та взаємодії у різних сферах. Важливою складовою євроінтеграційних прагнень України є поглиблення співпраці у сфері вищої освіти.

Входження України до освітнього європейського простору передбачає запозичення провідних та актуальних тенденцій організації освітнього процесу європейських вишів, запровадження нових здобутків європейського освітнього співтовариства та безперечно, збереження та вдосконалення національних концепцій розвитку вищої освіти.

Історія євроінтеграційних процесів в освіті для України бере початок у 2005 р., коли Україна стала членом Болонського процесу. Майже двадцятирічний досвід співпраці на шляху реформування системи вищої освіти України визначив нові складові та нові вектори розвитку вишів держави. Базові засади Болонської декларації, спрямовані, зокрема: на трирівневу систему вищої освіти (бакалавр, магістр і доктор наук); застосування академічних перевідних кредитів ECTS; європейський додаток до диплома; сприяння мобільності студентів, викладачів і науковців; створення

єдиного європейського дослідницького простору; контроль за якістю вищої освіти тощо. Відповідно до окреслених засад, Болонська система передбачає реалізацію низки стратегічних завдань, а саме: досягнення високого інтелектуального та духовного рівня самореалізації особистості; масштабну підготовку висококваліфікованої робочої сили; ефективний розвиток людського капіталу; забезпечення високої конкурентоспроможності країни та формування інноваційної моделі економічного розвитку, що повинно забезпечити європейський рівень добробуту та соціального захисту громадян. Разом з тим особливості національної системи вищої освіти обумовили та окреслили проблеми української вищої освіти в контексті Болонського процесу: велика кількість вишів, надлишкова кількість напрямів і спеціальностей — у системах вищої освіти провідних країн їх у 4–5 разів менше; тенденція до погіршення якості вищої освіти; недостатня співпраця між сферою освіти і ринком праці; рівень автономії вітчизняних вишів значно нижчий від європейського; проблема хабарництва у вишах — недостатньо викорено продаж оцінок, коли іспити приймає викладач, який навчав студентів упродовж семестру; відсутність мобільності студентів — у більшості з них немає можливості вчитися за кордоном, хоча понад чверть наших студентів мали б здобувати знання в інших країнах; в європейських країнах молодь

бере активну участь в освітніх процесах, проте українські студенти скаржаться, що з ними фактично ніхто не радиться; викладачі вишів зазвичай працюють з невстигаючими студентами, а натомість мають приділяти більше уваги молодим людям, які прагнуть знань [8]. Проте, загальні проміжні підсумки реформування системи вищої освіти України в цілому є позитивними та результативними.

Мета статті: проаналізувати особливості, місце та роль суспільних знань (на прикладі інтегрованого курсу громадянської освіти) в організації освітнього процесу на шляху реформування української освіти за вимогами Болонської системи.

сновна проблематика інтеграції системи вищої освіти України в європейський освітній простір неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Наприклад, ґрунтовний аналіз основних проблем Єдиного простору Вищої освіти (академічна мобільність, академічне визнання, якість вищої освіти тощо), освітніх здобутків і перспектив розвитку вищої школи України проведено в проблемних та узагальнюючих дослідженнях [2].

Ґрунтовні дослідження стали основою для видання монографій, в яких висвітлено теоретичні, нормативні, організаційні засади реформування української освіти в контексті формування європейського освітнього простору [5]. На даному етапі важливими та інформативними є дослідження, які містять проміжні підсумки, можливі перспективи та завдання щодо сталого розвитку української освіти на шляху євроінтеграції [3].

Крім того, необхідно зазначити, що в українських вишах було запроваджено вивчення теоретичних та законодавчих засад Болонського процесу у межах навчальної дисципліни «Вища освіта України та Болонський процес». Були підготовлені навчально-методичні посібники, які знайомлять здобувачів з системами вищої освіти у європейських країнах, основними завданнями, принципами та документами, прийнятими в рамках

Болонського процесу, методами та засобами їх запровадження у систему вищої освіти України [4].

ивчаючи особливості організації освітнього процесу в системі єдиного простору Вищої освіти щодо викладання суспільних дисциплін, як складової загального процесу гуманізації Вищої освіти України, варто звернути увагу на дослідження, в яких висвітлено місце і роль суспільних наук в модернізації вітчизняної освіти в контексті європейських вимог [6, 8]. Окрему увагу науковці приділяють обґрунтуванню важливості запровадження в навчальні програми систематизованого інтегрованого курсу громадянської освіти, який має допомогти подолати розрив між актуальною практикою, реальною політичною поведінкою, сприйняттям власної здатності та обов'язку і цінностями громадянського суспільства [1].

Призначення вивчення суспільних дисциплін, як і освіти в цілому, сьогодні — це не лише передавання молодій людині певної суми знань про суспільство, природу, людину та її погляди і мислення, а виховання інтелектуально розвиненої, творчої особистості, формування в неї загальнолюдських, моральних цінностей і переконань, ідеалів, звичок, прагнень і почуттів. Модернізація системи вітчизняної освіти має відповісти на виклики, пов'язані з впливами на суспільну свідомість. В умовах російської військової агресії проти Незалежної Української держави та активізації продукування й розповсюдження антиукраїнських фейків при викладанні дисциплін суспільного спрямування процес національно-патріотичного виховання набуває вирішального значення, який дорівнює, або навіть перебільшує, смисловий, змістовний контент цих дисциплін. Перемога України неможлива без формування у свідомості молодого громадянина національно-патріотичної, демократичної, активістської, проукраїнської позиції. Саме тому, особливу актуальність та важливий зміст набуває інтегрований курс «Громадянська освіта»,

який дає адекватні відповіді на виклики сьогодення, гармонійно та результативно поєднує правові, філософські, аксіологічні, політичні, економічні, культурологічні, соціально-психологічні дисципліни. Іншими словами, громадянська освіта — це базові знання та комплекс компетентностей щодо життя в демократичному суспільстві, які дозволяють справлятися із викликами сучасності.

Зазначимо, що в 2018/2019 навчальному році для десятикласників вперше було запроваджено в шкільну програму предмет «Громадянська освіта». Курс охоплює сім великих розділів: людина та її ідентичність; права і свободи людини; людина у соціокультурному просторі; демократичне суспільство та його цінності; взаємодія громадян і держави у досягненні суспільного добробуту; світ інформації, мас-медіа та медіаграмотність; Україна, Європа, світ [11]. Ми бачимо, що розділи шкільного курсу відбивають зміст суспільних дисциплін, які є провідними дисциплінами суспільно-гуманітарного циклу, що викладаються в українських вишах. Отже, залишається важливим питання щодо актуалізації викладання суспільних дисциплін у вишах України, як продовження, поглиблення та деталізації інтегративного шкільного курсу.

Глід зауважити, що європейські країни мають свій досвід викладання аналогічних курсів, де теми з демократичної громадянськості та прав людини включені в шкільні освітні програми з 1990-х років минулого століття. Так, у Польщі громадянська освіта розвивалась разом із змінами, які відбувались в політичному, економічному та соціальному житті: навчальний курс розроблено в 1995 р. Норвегія ввела три пріоритетні міждисциплінарні теми: демократія та громадянство, сталий розвиток, охорона здоров'я та життєві навички. Естонія затвердила «Стратегію освіти 2035», яка має конкретну загальну мету: естонці мають знання та навички, які просувають життя в Естонії та дають можливість реалізувати себе в особистому та трудовому

житті, а також у суспільстві. А однією з цілей якраз вказана можливість вчитися протягом життя основним компетенціям, які допомагають орієнтуватися в соціумі та на ринку праці. У Великій Британії є Національна програма навчання громадянськості. Основний наголос під час навчання робиться на формування активного громадянина і демократії участі. А основна мета: дати знання учням про свої права та свободи [11].

Отже, за чотири роки впровадження інтегративного курсу Громадянської освіти відбувається його постійне вдосконалення, пошуки нового теоретичного та методичного змісту. В 2020 р. Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» спільно з Програмою «Долучайся!» (USAID/ENGAGE) презентували онлайн-курс із громадянської освіти для 10-х класів та портал із теми citizen.in.ua, який є унікальною онлайн-платформою, яка вміщує онлайн-курс та інтерактивний підручник з громадянської освіти для 10 класу. Таким чином, курс «Громадянська освіта» можна без вагань вважати суспільною ініціативою, котра має потенціал для інтеграції й консолідації українського суспільства на демократичних засадах. Наявність даного предмету є індикатором демократичного вектору розвитку країни [9].

Створення відповідних платформ є важливою складовою розвитку освіти у відповідності до вимог єдиного простору, оскільки вже в старших класах майбутні здобувачі вищої освіти повинні отримувати навички та уявлення щодо освітнього європейського рівня навчання. Тут не уникнути творчого використання інформаційного, світоглядного й особливо методологічного потенціалу суспільних наук, які також потрібно розглядати як повноцінний суб'єкт Болонського процесу. В березні 2020 р. заступник Міністра освіти та науки Єгор Стадний, відкриваючи засідання Групи супроводу Болонського процесу, наголосив, що пріоритетами Болонського процесу до 2030 р. мають

стати збалансована академічна мобільність та посилена роль вищої освіти у досягненні Цілей сталого розвитку [10]. Ми розуміємо, що подальший розвиток сталого українського суспільства неможливий без високого інтелектуального та фахового потенціалу випускників ЗВО — свідомих, соціалізованих, національно-ідентифікованих громадян України. Тому саме потенціал суспільних наук вирішує проблеми формування професійної та політичної культури, соціального й духовно-морального розвитку здобувачів освіти, розкриття їхнього творчого потенціалу тощо.

У контексті втілення освітньої політики система викладання суспільних наук, які формують гуманітарний простір, постала перед проблемами, вирішення яких передбачає виконання наступних завдань: формування загальноукраїнської громадянської ідентичності та забезпечення єдності ціннісного простору в країні; підтримка української мови як державної мови міжнаціонального спілкування і взаєморозуміння громадян держави; створення сприятливих соціокультурних передумов і прищеплення міжнаціональної толерантності, терпимості до чужих вірувань та думок; втілення процесів громадянської соціалізації та національно-патріотичного виховання; підтримка належного рівня освіченості молоді і її компетентності щодо можливих загроз національній безпеці; підготовка за напрямками суспільних дисциплін освітніх кадрів, які володіють сучасними освітньо-виховними знаннями та методиками.

Суспільне призначення гуманітарної освіти полягає в тому, що вона виступає інтелектуально-інформативною основою громадянської консолідації, інструментом підтримки суспільної злагоди та стабільності держави. Однак у процесі сучасної модернізації освітньої системи України у закладах вищої освіти спостерігається загальне скорочення суспільно-гуманітарного компоненту освіти. Але ж саме суспільствознавчі курси формують єдину систему світоглядних знань та цілісне

уявлення про загальнолюдські та національні духовно-культурні цінності, розвивають самостійність та критичність мислення, дають розуміння національних інтересів та пріоритетів [6]. Проте, аналізуючи місце і роль суспільних дисциплін в системі освіти європейських університетів, варто зазначити, що, розуміючи важливу гуманітарну складову підготовки фахівців, відповідні дисципліни займають гідне місце в навчальних програмах європейських університетів. Наприклад, в Університеті Південної Данії в бакалаврській трирічній програмі «Міжнародне бізнес-адміністрування та сучасні мови» передбачено вивчення «Права», «Соціальних систем», «Комунікацій та культури», «Філософії» (обсягом по 5 кредитів). Здобувачі освіти за напрямком «Наука про європейську інтеграцію» мають можливість опанувати «Інституції ЄС та законодавство Європейського Союзу» (10 ЄКТС), «Сучасна європейська історія», «Основи політології», «Європейську ідентичність та культуру» (по 5 ЄКТС). Дворічна програма навчання «Економіка підприємства та аудит» передбачає вивчення широкого спектру правових дисциплін: «Податкове право», «Право, яке регулює діяльність компаній», «Фінансове право», «Законодавство, які регулюють фінансову неспроможність та банкрутство» (по 5 ЄКТС) [7].

Громадянську освіту можна розглядати як своєрідний соціальний проєкт для всього навчального закладу. Демократичний уклад, що є моделлю відкритого громадянського суспільства, в сукупності з позанавчальною діяльністю є необхідною умовою формування громадянської компетентності, набуття студентами досвіду демократичної поведінки й активної громадянської позиції. Мета і завдання громадянської освіти реалізуються під час засвоєння всіх дисциплін, серед яких особливу вагу мають предмети суспільно-гуманітарного циклу. Вони формують у студентів уявлення про суспільство і безпосередньо спрямовані на становлення громадянських компетентностей. У вищій школі це основа грома-

дзянської освіти, що здійснюється в межах навчального процесу [12].

Таким чином, європейський простір освіти передбачає багатовекторне вивчення суспільних дисциплін, які дають можливість всебічної підготовки фахівців різної спеціалізації. Болонський процес, який продовжує сприяти реформуванню системи освіти України, обумовлює наслідування європейського досвіду з метою підвищення якості та конкурентоспроможності освіти, зміцнення інтелектуального, культурного, соціального, наукового та технологічного потенціалу. В умовах війни одним з головних завдань освітньої політики має стати формування у молоді національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності. Це стане фундаментом консолідації українського суспільства, сприятиме сталому розвитку держави. Один із шляхів реалізації — громадянська освіта, яка є уособленням суспільних цінностей сучасного українського суспільства на шляху євроінтеграції.

Література

1. *Акіншева І.П.* Аналіз громадянської освіти як чинника політичної соціалізації особистості // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 31. С. 9–10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/289>;

2. *Бухун А. Г.* Громадянська освіта української молоді: нормативні засади та неперервність розвитку // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 74, Т. 1. С. 66–71. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/74/part_1/14.pdf;

3. *Суший О.* Цінності та пріоритети громадянської освіти в Україні: «Думай глобально, дій локально!» // Наук. записки НАН України. 2018. Вип. 5–6 (79–80). С. 208–221. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sushii_tsinnosti.pdf

4. *Альохіна Г.М.* Якість освіти у контексті сучасних трансформацій вищої освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/336406700_Akist_osviti_u_konteksti_sucasnih_transformacij_visoi_osviti;

5. *Болонський процес і навчання впродовж життя* / М.Ф. Степко, Б.В. Клименко, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. Харків, 2004. 111 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://library.zntu.edu.ua/Bolon_process/Book.pdf;

6. *Болотська О. А.* Розвиток академічної мобільності студентів як реалізація принципів Болонського процесу у Вищій освіті України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13boavou.pdf>;

7. *Вавренюк С. А.* Вплив процесу євроінтеграції на підготовку молоді в системі Вищої освіти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2018/15.pdf;

8. *Сподін Л. А.* Проблеми і шляхи забезпечення якості Вищої освіти в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/viewFile/4882/4810>

9. *Аналітичний звіт Болонського Секретаріату–2009: резюме і оціночний лист, що підготовлені на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>;

10. *Болонський процес в Україні 2005 — 2020: досягнення, виклики та перспективи* Київ, 2020. С. 14–17. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://erasmusplus.org.ua/images/phocadownload/BolognaStudy_Ukraine2005_2020_NEO_ukr.pdf;

11. *Хан С.В.* Участь України у Болонському процесі: 12 років на шляху до європейського історичного простору. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/yevgen-han-uchast-ukrayiny-u-bolonskomu-protsesi>

12-rokiv-na-shlyahu-do-yevropejskogo-istorychnogo-prostoru/

12. *Артъомов І.В., Ващук О.М.* А Концептуальні та правові основи формування Європейського освітнього простору : навч. посібник. Ужгород : ЗакДУ, 2011. 486 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3718>;

13. *Вища освіта України і Болонський процес* : навч. посібник ; за ред. В.Г Кременя. Тернопіль : Навч. книга — Богдан, 2004. 384 с.;

14. *Європейський простір вищої освіти та Болонський процес* : навч.-метод. посібник / Т. М. Димань, О. А. Боньковський, А. Г. Вовкогон. БНАУ, 2017. 106 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://foreign.udau.edu.ua/assets/files/docs/quantus/traning/european-higher-education-area-and-the-bologna-process_17_09_2017.pdf;

15. *Ільченко А.М.* Вища освіта і Болонський процес : навч.-метод. посібник / А.М. Ільченко, С.В. Шейко. Полтава : РВВ ПДАА, 2014. 316 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/559/1>;

16. *Гусева П.Т.* Курс лекцій з дисципліни «Вища освіта України і Болонський процес». Харків : ХНУ, 2011/2012. 66 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://foreign-languages.karazin.ua/resources/4e70fd3ee45ec07d58136e449c6650d3.pdf>

17. *Болонський процес: цикли, ступені, кредити* : монографія / Л. Л. Товажнянський, Є.І. Сокол, Б.В. Клименко. Харків : НТУ "ХПІ", 2004. 144 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://library.zntu.edu.ua/Volon_process/Book_1.pdf;

18. *Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи* : монографія ; за ред. Ф.Г. Ващука. Ужгород : ЗакДУ, 2011. 560 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип. 16) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/3717>;

19. *Формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору* : монографія ; за ред. А. А. Сбруєвої. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 254 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pedscience.spu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/monograph-SbruievaYeremenko.pdf>

20. *Лозовий В. С.* Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/suspilni-nauki-v-konteksti-modernizacii-osvitnoi-sistemi-v>

21. *Навчальні програми провідних ВНЗ королівства Данії* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/NjY4Nw==/e8859d45f2661bc8e9fe942a046bfadc.PDF>

22. *Павко А.* Болонський процес в Україні: плюси і мінуси [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1682>

23. *Сайт Освіта.ua.* Курс «Громадянська освіта» — це суспільна ініціатива [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/school/76915/>

24. *Сайт МОН України: Пріоритетами Болонського процесу до 2030 р.* Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/prioritetami-bolonskogo-procesu-do-2030-rokumayut-stati-zbalansovana-akademichnamobilnist-ta-posilena-rol-vishoyi-osviti-udosyagnenni-cilej-stalogo-rozvitku-yegorstadnij>

25. *Спецпроект Громадянська освіта* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/projects/hromadianska-osvita/2021/02/16/243780/>

26. *Шестопалюк О.* Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді // Рідна шк. 2010. № 3. С. 33–35. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2010_3_11

27.01.2023

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ

Відомості про авторів:

Солошенко Олена Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент; кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: soloshenkoelena@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2877-0237>

Олійник Олександр Миколайович — кандидат юридичних наук, доцент; кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: oleynik.oleks@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-9751>